

Liongino Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštis: partizano sąmonės formavimosi dokumentas

JURGITA ŽANA RAŠKEVIČIŪTĖ
Vilniaus universitetas

The article analyses one of the most outstanding narratives of armed anti-Soviet resistance in Lithuania – a diary of Lithuanian resistance fighter (partisan) Lionginas Baliukevičius-Dzūkas (1925–1950). The diary is reviewed as unique among other narratives of the similar genre because it depicts the process of the formation of partisan consciousness. This process is represented in the article through the analysis of several aspects. First of all, the diary is analysed in the context of other classical partisan narratives as featuring an exceptional communication style which could be attributed to both the personality of the diary's author and complex circumstances under which the diary was written. These circumstances are perceived as contributing to the transformation of the diary genre and placing a partisan diary into a separate category of this genre by bringing it closer to a model diary. The meeting between Dzūkas and MGB agent Varnas (Kostas Kubilinskas-Kapsas) is discussed in the article as a central focus of the diary. In the narrative, the meeting is presented as a dialogue between the two intellectuals who discuss what essential stance they should take in the face of Soviet occupation. Dzūkas acquaintance with Kapsas and the latter's betrayal of Dzūkas is documented in the diary in a compelling way and becomes the key event of the partisan diary influencing the development of Dzūkas' self-awareness as a partisan and reinforcing his stance.

Keywords: partisan diary, resistance literature, partisan self-awareness, narrative, heroic/ordinary virtues

Įžanga: straipsnio motyvai ir objekto specifika

Imtis šio straipsnio paskatino savitai susiklosčiusios skaitymo aplinkybės. 2012 metais pasirodė Onos Vaičiulytės Liongino Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštis: partizano sąmonės formavimosi dokumentas. Šio Lietuvoje populiarus (iki šiol pasirodė penketas leidimų) vieno iš svarbesnių

partizanų tekstų vertimas buvo akstinas įtraukti dienoraštį į XX a. lietuvių literatūros kursą, skaitomą Varšuvos universiteto baltistams. Teksto poveikumą paliudijo ir baltistikos studentų auditorija – į kone bendraamžio dienoraštininko svarstymus reaguota su susidomėjimu ir net, sakyčiau, empatija. Atrodo, kad kaip tik šis dienoraštis atvėrė galimybes kalbėtis apie pasipriešinimą Lietuvoje ne vien remiantis faktais ir skaičiais, bet leido diskutuoti bandant suvokti partizanų jausenas, jų savivoką, būdus, kuriais žmonės grindė savo motyvaciją dalyvauti pasipriešinime. Tačiau nors dienoraštis ir populiarus, ir įtaigus¹, šiuolaikiniam skaitytojui tuo pat metu partizano svarstymai yra ir itin akytas, daug klausimų keliantis tekstas, nes jo įrašus supusį kontekstą gana sunku įsivaizduoti ar skaitant sukurti, jis tarsi savotiškas laiškas butelyje. Atrodo, kad pokalbis apie XX a. katastrofų akumuliuotus tekstus ir pastanga juos perprasti bene geriausiai gali padėti suvokti tai, kas vyko Lietuvoje po II pasaulinio karo, ir kokia Lietuvos visuomenė buvo iki jo. Drauge šios reikšmės nėra vien lokalia – jos leidžia apskritai kalbėtis apie tai, kas vyko Europoje XX a. viduryje, ir suprasti, kokiais būdais kiekviena bendruomenė išgyveno susidūrimą su totalitariniais režimais. Taigi šis straipsnis randasi kaip siekis vertimu prasidėjusį dialogą pratęsti.

Dienoraščio autorius Lionginas Baliukevičius-Dzūkas – 1946 metų pavasarį įkurtos Dainavos apygardos partizanas, didžiąją dalį savo partizanavimo laiko rūpinęsis partizanų spaudos leidyba, nuo 1947 m. rugpjūčio Apygardos vado Adolfo Ramanausko-Vanago adjutantas ir Spaudos bei propagandos skyriaus viršininkas, nuo 1949 gegužės – Dainavos apygardos vadas. Dėsninga, kad spaudos darbą dirbusio partizano vardas pirmiausia siejasi su KGB archyve išlikusiu jo dienoraščiu. Anot dienoraščio parengėjo Algio Kašėtos – išlikusi tik dalis teksto. Rengėjas tvirtina, kad 1950 metų operatyviniuose MGB dokumentuose užsiminta apie Dzūko dienoraščio įrašus, priklausančius 1949-ųjų žiemai – laikui, nepatekusiam į mūsų turimą tekstą. Šiuo metu publikuotas dienoraštis apima vienerius partizanavimo metus – nuo 1948 metų birželio iki 1949-ųjų to paties mėnesio.

¹ Dažniausiai šis dienoraštis pasitelkiamas partizaniškam idealizmui bei savotiškam iš to kylančiam patosui iliustruoti. Gausiai cituojamas, jis vienas iš svarbesnių tekstų, kuriuo remiantis pastatytas Vytauto V. Landsbergio spektaklis „Bunkeris“ (2006), o vėliau filmas „Kai aš buvau partizanas“ (2008). Tačiau tuo pat metu galima pasigesti išsamesnių straipsnių, kuriuose būtų bent kiek nuosekliau aptariamas šis tekstas. Meninę jo recepciją dar turėtų prisivyti mokslinė.

Mėginant suvokti teksto ypatingumą, svarbu tiesiog išskirti ir aprašyti keletą šiam dienoraščiui būdingų ypatybių, kurios (galima tik viltis) padėtų geriau suvokti, kaip randasi teksto įtaigumas.

Pradėti kalbėti verta nuo slenksčio, kurį turi peržengti kiekvienas šio teksto skaitytojas². Skaitymas prasideda savotišku paradoksu: pirmiausia sužinome, kad išvis neturėjome ir neturėtume to daryti. Tai pirmasis specifinis aptariamo dienoraščio požymis. Anot egodokumentų tyrinėtojo Philippe'o Lejeune'o, – dienoraščiams visuomet būdinga žymėta pradžia, tačiau Dzūko atveju – mums, ateities skaitytojams, kaip tik ir skiriama *vien tik pradžia*:

Šis dienoraštis jokiū būdu nėra skirtas viešumai. Aš rašiau jį tik sau. Tuo atveju, jeigu aš žūčiau, dienoraštį prašau perduoti mano mielam broliui Kostui. Visų kitų, kuriems bus lemta gyventi ir rasti šį dienoraštį, aš prašau neskaityti jo, bet sunaikinti. Tai bus mano paskutinis pageidavimas.

Jeigu radėjas bus sulaukęs labai trokštos mūsų brangios Tėvynės laisvės, tada aš jam iš Anapus siunčiu karščiausius sveikinimus. O jeigu mūsų Lietuvai būtų skirta vergijai tęstis, tada lai jis nepabūgsta sunkios savo dalios, bet, priešingai, aš jam linkiu galingiausios dvasios stiprybės. (Baliukevičius-Dzūkas 2011: 21)³

Taigi potencialiems radėjams ir skaitytojams skiriami linkėjimai ir testamentiškas imperatyvas tęsti kovą. Įžangos įrašė aiškiai nustatomi viešumo ir privatumo ryšiai: dienoraštis *rašytas tik sau* ir skirtas tik

² Dienoraščio struktūra komentuojama remiantis vien tik Algio Kašėtos parengta ir publikuota jo versija. Kadangi rengėjo pateikti tekstologiniai duomenys itin kuklūs, bandyta ieškoti Lietuvos ypatingajame archyve saugomo Dzūko dienoraščio originalo, bet tai tik iš pirmo žvilgsnio galėjo atrodyti lengvas uždavinys. Pirmąkart 2015 metų vasarą apsilankius LYA buvo pasakyta, kad dienoraštis yra dingęs ir konstatuota, kad jo ieško jau ne pirmas skaitytojas (*sic!*). Antrąkart dienoraščio pamėginta ieškoti prieš spausdinant šį straipsnį: nauji darbuotojai pasikeitusiose patalpose, nežinant dokumento fondo numerio (jo rengėjas nenurodo), pasiūlo – tiesiog atrasti dienoraštį iš naujo, nes niekas nežino, kur tiksliai jis galėtų būti. Taigi pradėti teko nuo visų Dainavos apygardos dokumentų peržiūros, kuri greitai įstrigo, mat darbuotojai turi patikrinti, ar dalyje dokumentų neminimos dėl bendradarbiavimo su KGB prisipažinusiųjų pavardės, o keleto užsakytų bylų peržiūra užtrunka – bent mėnesį. Šis ilgas komentaras parašytas ir kaip pasiteisinimas, nes kai kurie komentuojami dalykai privalo būti patikrinti originale, ir drauge kaip noras, kad darbo su dokumentais kultūra ir problemos nebūtų nutylimos.

³ Toliau cituojant iš šio leidinio greta citatos bus nurodomas tik puslapis.

privačiam asmens gyvenimo laukui – brolis vienintelis asmuo, kuriam numanomai paliekama laisvė apsispręsti dėl dienoraščio likimo⁴. Bet kuriam kitam radusiajam autorius kalba ne kaip privatus dienoraščio asmuo (Baliukevičius), o kaip partizanas (Dzūkas), kurio esamos kovos rezultatai dar nežinomi, bet mums aiškiai apibrėžiamas ateities akiratis: atgautos laisvės arba tęsiamos kovos. Kaip tik nubrėžta pasirinkimo perspektyva, o ne dienoraštis paliekama ateities skaitytojui. Bet kuris dienoraščio skaitytojas turėtų suglumti po tokios įžangos, kuri aiškiai nėra poza ar koketavimas, bet partizano valia. Toks kreipimasis ataidi Lokio rinktinės vado Balio Vaičėno (1915–1951) testamentą, kuriuo prasideda paskelbtas jo dienoraščio tekstas ir kurio pagrindinė intencija – paskatinti kitus paveldėti partizanų kovos idėją – tai suvokiama kaip pagrindinis turimas ir perduodamas partizano turtas⁵. Kaip elgtis kiekvienam su Dzūko dienoraščio įžanga susidūrusiam skaitytojui ir ar apskritai moralus šio teksto publikavimas bei analizavimas, nesiimu nuspręsti. Tačiau jo populiarumas, išskirtinumas ir svarba tarp partizanų tekstų galbūt galėtų suminkštinti galimą sprendimą. Įžangos draudimas, griežtai apibrėžiantis dienoraščio adresatą (save patį), kaip jau sakyta, nėra flirtas su ateities skaitytoju, o autentiška nuostata, kurią paliudija pats dienoraščio tekstas, dar daugiau – už šios nuostatos kaip tik ir glūdi dienoraščio išskirtinumo priežastis. Tai – partizano dienoraštis. Tokio pobūdžio dienoraščiai galėtų būti laikomi savotišku požanriu. Intencija, iš kurios kyla dienoraščio poreikis, pildymo praktika, rašymo situacija ir aplinkybės, galimo skaitytojo nuojauta, kitaip tariant, visa, kas lemia šio žanro pobūdį ir savybes, – partizano dienoraščio atveju yra specifiški ir kiek smarkiau nei asmens ar laiko savitumas modifikuoja pačią teksto formą⁶. Tad partizano dienoraštis kelia du svarbius klausimus: kas yra partizano (-ui) dienoraštis ir kodėl šis dienoraštis tarp panašaus pobūdžio tekstų yra išskirtinis?

⁴ Brolis Kostas Baliukevičius-Rainys, Tylius žuvo 1951 m. (Algis Kašėta „Nepalaužtos laisvės troškimas“ // *Ten pat*, 14).

⁵ „Bet tebeturiu dar turto kūrį priešai neįstengs atimti: tai tikėjimas į didįjį pasaulio kūrėją Dievą ir savo Tevų žemės meilė. Jų neįstengs atimti joks priešas, nors jis būtų ir pats žmonijos pabaisa Stalinas. // Šį turtą aš palieku savo broliams ir sesėms tautiečiams ir kol jie tai gerbs, tol bus nenugalimi.“ (Vaičėnas 2013: 4).

⁶ Tokiai tekstų grupei priklausytų visi XX a. katastrofas išgyvenusiųjų rašyti tekstai, tačiau straipsnyje bus apsiribota partizanų tekstais.

Komunikacinės laikysenos partizanų egodokumentuose

Vienas pirmųjų ir pagrindinių dienoraščio bruožų yra asmens atvirumas (nedarant išlygų, kiek tai apskritai įmanoma). Lejeune'as (2009: 194–195) išskiria keturias svarbiausias dienoraščio funkcijas – išreikšti save, reflektuoti, sustabdyti laiką ir patirti rašymo malonumą. Atvirumas esmingai susijęs su pirmąja. Anot autoriaus, šiai funkcijai esmingos dvi rašančiojo intencijos – iš(si)laisvinimo ir komunikacijos. Iš(si)laisvinti – vadinasi, perkelti į popierių savo mintis ir emocijas; šį siekį tyrinėtojas sieja ne su komunikacine ir konservacine intencijomis, bet su griovybos impulsu – t. y. noru atidalyti nuo savęs tam tikras emocijas ir apsisvalyti (Lejeune 2009: 194). Taigi savo minčių išlaisvinimas neabejotinai reiškia asmens atvirumą su pačiu savimi, o tai savo ruožtu esmingai susiję su žmogaus savivoka ir būdu, kuriuo jis išgyvena pasaulį. Net ir labiausiai nuo savęs ar pasaulio besislapstantis rašantysis be tam tikro lygmens biografinio ir emocinio atvirumo dienoraščio rašyti negalėtų. Nebent tai būtų sumeluotas dienoraštis, bet net ir būdamas toks – jis privalėtų atvirumą imituoti, idant skaitytojas nedemaskuotų dienoraštininko.

Suminėtos dienoraščio ypatybės savitai transformuojasi partizanų tekstuose. Partizanų dienoraščių atveju atvirumo su savimi pačiu ypatybė apskritai komplikuojasi, mat asmens atvirumas nėra abstrakcija – dienoraštis atveria visą gyvenamojo pasaulio tinklą: intensyviai įtraukia kitus asmenis ir laiko bei vietų ženklus. Rašydamas vien sau, partizanas visuomet žino, kad bet kurią akimirką jo tekstas gali patekti į svetimas rankas ir tapti išdaviku, todėl rašyti atvirą „normalų“ dienoraštį – pavojinga ir neatsakinga. Žinoma, kiekvienas dienoraštininkas visada išgyvena galimo išviešinimo baimę (ar norą) ir toks akiratis veikia kaip pagrindinė atvirumą reguliuojanti sąlyga, bet mirties ir išdavystės grėsmė partizano dienoraštyje šią problemą perkelia į kitą atsakomybės lygmenį. Dėl to partizanų dienoraščiai turi savitą kalbą ir apskritai savitą manierą, nes kiekvienas autorius ieško jam tinkamiausių kalbos problemos sprendimo būdų. Vaičėnas (2013: 140) bene geriausiai, kiek yra tekę aptikti, aprašė šią problemą 1948 04 26 dienos įrašė:

Štai mėginu rašyti dienoraštį, bet kaip sunku sugaudyti reikalingas mintis. Juk *negali jas rašyti tokias kokios tiesioginiai liečia vaizduotę* nes tai susiję su vietovardžiais, pavardėmis ir kita (o to į dienoraštį

rašyti jokiū būdu negalima, nes jei kartais pakliūtų į Čekistų rankas, gautų nukentėti daugelis gerų žmonių) gi apibūdinti minčiai reikia ieškoti šifruotų žodžių suprantamų tik sau. O tos mintys taip palaidos!

Taigi partizanas dienoraštininkas susiduria su panašia kalbos problema kaip ir fikcinio meninio teksto kūrėjas – jis turi sukurti šifruotą minčiai išreikšti tinkamą kalbą ir drauge sukurti reikiamą skaitymo efektą, šiuo atveju – padaryti tekstą neiššifruojamą nepageidaujamam skaitytojui, bet komunikatyvų sau pačiam (kitaip nebūtų prasmės rašyti). Partizanas gali rinktis ir kitą rašymo kelią, pavyzdžiui, tokį, kokį matome kunigo Justino Lelešiaus-Grafo (1917–1947) dienoraštinuose užrašuose, kurie pirmą kartą pasirodė vienu leidiniu su Dzūko dienoraščiu 1994 m. ir veikiausiai todėl iki šiol vadinami dienoraščiu. Užrašų autorius susitelkia į kasdienes pokalbius, įvykius ir jų apsvarstymus, kurių centre dažniausiai būna partizanų elgsenos ir moralės formavimo problemos (kas ir buvo Grafo kaip kapeliono uždavinys). Grafo pasirinktas kelias – sokratiškas: autorius pateikia ilgus dialogus, kuriuose svarstomos skirtingos nuomonės moralės, garbės, laikysenos ir panašiais klausimais. Pasakotojas užima prie teisingos išvados abejojančiuosius ar suklydusius vedančio asmens poziciją ir išsamiai aprašo, kokią kalbą pasakė ir kokį efektą klausantiesiems ji padarė. Štai pora komunikacinę laikyseną rodančių kalbančiojo frazių: „Negalėjau praleisti progos, keletu žodžių neprabilęs į juos (...)“, „Baigęs kalbėti, aš mačiau kaip vyrų akyse žėrėjo ugnis, Tėvynės meilės ugnis.“ (Lelešius-Grafas 2006: 95) Tai charizmatiško ugdytojo užrašai, kuriuose kaip kasdienė asmens gyvenimo praktika iškyla dvasinis ir ideologinis partizanų stiprinimas bei ugdymas, o pats pasakotojas save reprezentuoja kaip nepriekaištingą oratorių (tai giminiška pamokslui – kasdienei kunigo veiklai). Lelešius bene geriausiai reprezentuoja figūrą, siekusių partizanų ideologiją padaryti kiekvieno partizano veiksmo ir pasirinkimo pamatu. Jis atsiveria kaip idėjinis įkvėpėjas. Kaip pavyzdį galima pacituoti šį Grafo užrašų epizodą:

Tas įvyko ir su manim. To viso priežastis glūdi tame, kad *aš, būdamas tikras lietuvis*, po pasirašymo dirbti enkavedistų labui, ypatingai sekti kunigus, pasitraukiau ir nutariau slapstyti. Enkavedistai iš manęs tikėjosi, kad aš jiems dirbsiu, bet aš, kaip ir *kiekvienas susipratęs lietuvis*, to darbo dirbti negalėjau. Antra vertus, jeigu visa tauta kovoja prieš raudonąjį fašizmą, kaip aš galiu toje kovoje likti nuošalus? Be

to, aš esu kunigas. Prieš sąžinę veikti aš negaliu. Geriau mirti, negu suteršti juodais darbais lietuvių vardą. Geriau pernešti didžiulį vargą, negu amžiams paminti save ir savo luomą. *Dėl šių priežasčių aš ir pasiryžau, užmiršęs asmeninius išskaičiavimus, kartu su tauriausiais Lietuvos sūnumis dirbti.* Be to, mane saistė priimta partizanų priesaika, nuo kurios paliuosuoja tik mirtis. (2006: 73)

Citatoje paryškintos saviidentifikacijos leidžia atsekti motyvacijos taką, kuris nuveda į pagrindį. Tekste matome idealiuosius vaidmenis ir jų kūrimo specifiką, o Lelešius siekia save reprezentuoti ne kaip asmenį, bet kaip idealią laikyseną. Abejonė, svarstymas, išlygos tokios laikysenos atveju trikdytų ugdomąją ir reprezentacinę funkciją. Veikiausiai tokia laikysena kyla iš intencijos atskirti vykstančią kovą ir jos tikslus nuo savo asmens išgyvenimų, kurie gali verstis suabejoti pasirinktų laikysenų tvirtumu. Panaši nuostata dominuoja daugelyje klasikinių partizanų memuarinių tekstų. Tai, kaip nubrėžiama riba tarp partizano ir jo asmeniško pasakojimo apie partizaninį karą, gerai matyti Adolfo Ramanausko-Vanago (1918–1957) memuarų (1999: 28) epizode:

Visa tai vykdavo tyliai – paslaptinai [pasakojama apie partizanų pasisėdėjimą prie laužo naktį – JŽR]. Naktimis mėgdavau stovyklą stebėti iš toliau. Vaizdas, kuris atrodė ir pasaka, ir tikrovė, buvo nepaprastas. *Tokių valandų metu pasinerdavau mintyse, kurių čia neįmanoma kad ir trumpai nusakyti. Viską, ką tuomet išgyvenau, pasilieku savyje, nes tai man yra brangiausi atsiminimai.*

Skaitytojams pasakojama išgyvenimo situacija, kuri iš laiko perspektyvos apibūdinama kaip emociškai tanki ir veikusi kalbančiojo vidujybę; iš pateikiamo konteksto galime suvokti, kad tai saviti būtent partizaniško gyvenimo miške ir bendrabūvio nulemti išgyvenimai. Tačiau skaitytojas nėra šių išgyvenimų adresatas – tai, kas iš partizano gyvenimo brangiausia, į tekstą nepatenka. Neturėtume to aiškinti kaip asmens uždarmo ar pasakojimo įgūdžių stygiaus. Tiek Ramanausko, tiek kitų tekstų stilius ir turinys rodo, kad tekstams numatytas tikslas – dalis jų siekia aprašyti partizaninį karą kaip istorinį fenomeną ir palikti kuo išsamesnį dokumentą istorijai (cituota Ramanausko-Vanago knyga, Juozo Lukšos-Daumanto *Partizanai už geležinės uždangos*), kiti – reprezentuoti idealią partizano figūrą, kaip kad aptartieji Grafo užrašai. Komunikacijos požiūriu radikaliai

priešingas variantas – šifruotas Vaičėno dienoraštis, kurio tekstui bene labiausiai tinka Lejeune'o dienoraščiui apibūdinti parinkta nėrinio metafora – labai reto ir kone permatomo audinio. Štai beveik atsitiktine tvarka parinktas dienoraščio įrašo pavyzdys: „18 Ketvirtad. — " — Be duonos[.] / 19 Penktad. — " — Kelionė medaus. Bronė. Verutė. Duona. Sniegas. Šlapi aukščiau kelių.“ (Vaičėnas 2013: 15). Iš šių eilučių kiekvienas skaitytojas gali susidėlioti savo pasakojimą, nes jam pateikiami tik skaitymo orientyrai ir pasiūloma bendraautorystė – neparanki nepageidaujamam ir iššūkis palankiam ar suinteresuotam dabarties skaitytojui.

Trumpai aptarus komunikacines laikysenas svarbesniuose partizanų egodokumentuose, galima grįžti prie klausimo, kuo ypatingas Dzūko dienoraštis ir kas yra partizanui dienoraštis.

Dienoraščio rašymo kontekstas

Dienoraščio pobūdį ir intencijas bene labiausiai lemia tai, kaip asmuo gyvena ir kaip jis savąjį gyvenimą išgyvena. Iš Dzūko dienoraštyje įrašytų būsenų galima identifikuoti keletą ryškesnių gyvenimo išgyvenimo stiliaus aspektų, esminių norint suvokti dienoraščio vietą šio partizano gyvenime.

Visiems išgyvenimams pagrindą sukuria radikalus gyvenamosios žmogaus erdvės persitvarkymas, kurio pamatu formuojasi savitas socialumo ir asmeninės egzistencinės situacijos suvokimas. Gyvenamoji erdvė – bunkeris miške (rečiau – sodyboje), o pagrindinė socialinių santykių terpė – kaimo bendruomenė. Kaimo bendruomenė partizanų tekstuose neretai pasirodo kaip savotiška tarpinė zona ir apskritai daugelio įtampų susikirtimo vieta: būtent ją iš vienos pusės siekia paveikti sovietų valdžia (rinkimai, kolūkiai *etc.*), iš kitos – partizanai, mėginantys užkirsti kelią sovietizacijai. Ši bendruomenė yra ir pagrindinis komunikacijos kanalas: per ją atkeliauja žinios, kaimą daugiausia pasiekdavo partizanų spauda *etc.*

Taigi partizanų bunkeris miške susikuria kaip kitoniška ir atskira socialinė terpė, esanti „už kaimo“, žmoniškų socialinių santykių užribyje. Ji turi savus gyvenimo principus ir griežtas taisykles. Išmokus gyventi ir įsigyvenus bunkeryje, keičiasi žmogaus pasaulio pojūtis, o labiausiai – savo vietos jame jausmas. Viena vertus, žmogus gyvena tame pačiame pasaulyje kaip ir kiti, su kuriais iki tol gyveno, antra vertus – jo pasaulis tarsi atidalytas, atsidūręs už sociumo kaip gyvenamojo pasaulio visumos ribų: žmogus pasislepia ir šį veiksma lydi jausmas, kad išnyksti ir iš pasaulio,

iš jo tvarkos, kuri yra esminga ir būtina savajam žmogiškumui išgyventi. Štai kaip juntama sava vieta pasaulio struktūroje: „Ar gali kas įsivaizduoti, kad viduryje šitų laukų yra bunkeris, kuriame radijas groja prancūzišką dainušką?“ (p. 48); „Kalėdoms ruošiamasi po žeme.“ (p. 64); „Joks žmogus nenujaučia, kad čia, po žemėmis, tiek daug gyvų būtybių knibžda. Keista kartais, kai pagalvoji: štai žmonės viršuj važinėja, malkas kerta ir nieko nenujaučia.“ (p. 74) Visiems įrašams būdingas *nebendramatiškumo su kitais* jausmas, ypač jis ryškus paskutinėje citatoje – žmonės gyvena kasdienį gyvenimą, net nenujausdami apie kitą – vykstantį po žeme. Taigi šių žmonių pozicija priartėja prie nežmogiškų, mitinių būtybių, kurios pasislėpusios glūdi po žeme, o apie jų buvimą žmonės arba nenujaučia, arba apie jų veiksmus kuria pasakojimus bei legendas. Manytina, kad partizano ir miško simbiozę, jo „tarp“ būseną tikslia metafora užfiksovo Rimvydas Stankevičius, parašęs eilutę dainai apie partizanus: „Mes lietuviai, mes girių augintiniai / *Žaliašvarkiai, randuoti, drevėti*“. Taip pat partizanų gyvenimą lemia tai, kad jie suvokiami kaip žmonės, įžengę į mirties, (ne)gyvenimo lauką. Marius Ivaškevičius (2002: 6) romano *Žali* įžangoje yra gerai sugavęs šį asmens pasitraukimą iš žmogiškojo gyvenimo ir veiklos sferos: „Priešų armija bazavosi įprastame aukštyje, tokiaime aukštyje žmonės sodina pasėlius, eina į pasimatymus, kartais mylisi, jei nėra laisvos lovos. Lietuviai savo dalinius buvo išdėstę ten, kur niekada nesimylima, nevaikštoma, o jei nueinama, tai tik vieną kartą ir amžiams, atsitrenkiant karsto dugnan.“ Įsigyvenimas miško erdvėje kaip radikalus pokytis skatina intensyvų savo praeities reflektavimą (asmens tapatumas iki transformacijos ir po jos), taip pat paaštrėjusį savęs dabartyje matymą. Nors ir okupacijos sąlygomis gyvenanti, gyvenimą keisti nuolat prievartaujama, bet savo gyvenamoje erdvėje likusi kaimo bendruomenė (svarbi, žinoma, išlyga, kad tai išardyta, ne vieną trėmimų bangą išgyvenusi bendruomenė) išlaiko esminius žmogiškojo gyvenimo matmenis. Net ir apverstas karo ir pokario katastrofų, žmogaus ir jo aplinkos pasaulis išlaiko gyvybines galias, atsigauna ir tęsiasi:

Medžių šakose striuoksi voverys, čirškia paukščiai, girdisi artojų arklių raginant. Visa tai primena gyvenimo ritmą dirbti judėti. Deja mes senai jau esame iš šito ritmo išsijungę ir darbui jis mūsų nekviečia. Jaučiamas gyvenimo ritmas tik padidina ilgesį prarastojo darbo, to kasdienio rūpesčio, o neturėjimas ką veikti primena darbo ir rūpesčio reikšmę. (Vaičėnas 2013: 136)

Gyvenimas visada turi galią atsinaujinti, net ir po katastrofos: pasaulis *kviečia* žmogų įsitraukti į kasdienes rūpesčius, kitaip tariant – grįžti į normalų gyvenimą. Artojo darbas ir atbudusi gamta yra jau kone archetipinis žmogaus buvimą pasaulyje reprezentuojantis vaizdinys: neišitraukęs į šį ritmą gyvenimas negali būti atkurtas, o žmogus lieka anapus jo lauko, už ribos. Kitu rakursu į tą pačią situaciją galime pažvelgti iš Kazio Bradūno eilėraščio „Ūkininkai tremtiniai“:

Ant akmenio, prie bloko sienos
Susėda jie ir pražiūri į tolį.
Jau antšalas palieka molį, –
Pareina vėl artojų dienos.

Garuojančiais arimų kauburiais
Jau skraido grįžtantys varnėnai...
Ant akmenio, prie bloko sienos,
Ir šandie nieks nepasikeis.

Nei žemės, žagrės, nei žirgų,
Nei saulėj šylančių vagų
Nėra tuštėjančioj buity.

Taip sėdi jie dienų dienom
Širdim kietom ir kruvinom,
Kaip medžiai tylūs, išrauti. (1951: 105)

Emigrantai ūkininkai (spėtinai DP stovykloje) iškrinta iš pasaulio gyvybės ritmo-rato – linijinis istorinis laikas (katastrofa) išvietina asmenį ir iš aktyvaus, pasaulio ritme darniai dalyvaujančio subjekto paverčia pasyviu istorijos stebinčiuoju, kaip tik ką cituotame Vaičėno pasisakyme.

Taigi matome, kad savęs išgyvenimui pirmiausia būdingas buvimas už ribų jausmas. Iš tokios situacijos kyla gyvenimo anormalumo pojūtis. Džukas savo dienoraštyje nuolatos reflektuoja gyvenimo anormalumą, kuris bene ryškiausiai atsiskleidžia kaip gyvenimo nesvarumas, nesugaunamumas (tai, beje, tiesiogiai susiję su žmogaus iškritimu iš kasdienio veiklos ir rūpesčio lauko). Su įprastos gyvenamosios erdvės nykimu, nyksta gyvenimo tvarumo, tikrumo, kontrolės ir kiti pojūčiai, šis žmogus, taip pat kaip ir ūkininkai iš Bradūno teksto, yra išvietintas. Prarandamas gyvenimo krypties

jausmas – jis ne tēkmė ar daugmaž nuvokiama eiga, bet – „gyvenimo kratinys“ (p. 42). Kasdienybė nenuspėjama, nebelieka išsisknijimo joje, kuris laiduotų bent minimalų ateities akiračio jausmą. Tiek savo, tiek kitų partizanų gyvenimą Dzūkas mato kaip čia ir dabar egzistuojančią gyvybę, kuri neturi ateities. Mums įprastos gyvenimo trapumo metaforos, kurias kartojame nesusimąstydami ir kurių išties niekada netaikome sau tiesiogiai, partizano dienoraštyje įvardija konkrečią, o ne apskritai žmogiškąją ateitį: „Taip, taip. Mes tikri svečiai. Visi partizanai svečiai šioje žemėje, ilgai nemėgstantieji viešėti ir todėl neįkyrūs.“ (p. 109); „Tačiau ar ne keistas mūsų likimas? Toks lengvas: pasakei ir įvyko [kalbama apie tai, kad žmogus gali juokais su žmogumi atsiseikinti ir jo daugiau niekada nebepamatyti – JŽR]. Iš viso, argi mes gyvename? Viskas vyksta kaip sapne, baisiame sapne...“ (p. 91). Kiekviena partizano diena yra daugiau ne gyvenimas, bet gyvenimas prieš mirtį, ką labai tiksliai poetine forma yra išreiškęs partizanas Bronius Krivickas (1919–1952): „– –Tos dienos slenka priešmirtinės, gražios, / Be vėjo plaukia raganų plaukai. / Ir, žvelgdamas aplink, degu ekstazėj, / Kaip dega saulėj gelstantys miškai.“ („Rudenio lygumose“, 1999: 254).

Taigi gyvenimas nesvarus, nevaldomas, nenuspėjamas, išsprūstantis, užgęstantis, praradęs tuos žmogiškuosius matmenis, kurie mums leidžia išgyventi kasdienybės normalumą kaip mūsų pačių būtį, gyvenimo tęsinį. Mirties konkretumas ir įsisąmonimas yra bene svarbiausias dalykas, kuris nutolina ir tarsi išpjauna partizaną iš visuomenės, mat tas, kuris yra pasiryžęs bet kurią dieną mirti, nebegali išsilaikyti toje pačioje žmogiškųjų santykių plotmėje su tais, kurių mirtis dar nėra įgavusi konkretumo. Kaip teigia Tzvetanas Todorovas (1996: 48), mirtis įrašyta pačiame herojaus likime – apdovanotas ypatinga jėga ir rinkdamasis mirtį, o ne gyvenimą, jis atskiria save nuo kitų dar labiau. Dzūko santykis su mirtimi suvokiamas kaip buvimas už tam tikros radikalios ribos, kai kito asmens normalumas (baimė mirti) yra ir jo žmogiškumas, ir drauge – silpnumas: „Na, ir kas gi mus nugalės, jei mes mirti nebijom, jeigu mes nugalėjome ir mirtį.“ (p. 58)

Taigi kas yra partizanui dienoraštis? Lejeune'o (2009: 195) teigimu, dienoraštis „(...) siūlo erdvę ir laiką, apsaugotus nuo gyvenimo spaudimo. Randi prieglobstį jo ‚ramybėje‘, idant suformuotum vaizdinį to, ką tik ką išgyvenai (...).“ Dienoraštis turi įžeminimo jėgą, tai praktika, smarkiai susijusi su žmogaus gyvenimo konkretybe, o partizano atveju – tai būdas savo gyvenimą normalizuoti, suteikti jam vaizdinį ir konkretumą, galų gale – pačiam jį „sugauti“ ir suprasti: „Juk netrukus bus dveji metai, kai

aš partizanauju. Atrodo, kad nuolatinis įtempimas, pavojai padaro tai, kad mūsų gyvenimo įvykiai pro mūsų akis, sąmonę praslenka taip, kaip keleiviui lekiančiame traukinyje kaimai, kryžkelės, kalneliai...“ (p. 35). Tai ypač aktualu budinčios sąmonės asmeniui, kaip kad save yra įvardijęs dienoraščio autorius: „Bunkeryje ir lauke visiškai tylu. Visi miega, o aš, kaip paprastai, su savo kančia ir mintimis vienišas budžiu.“ (p. 61) Kita labai svarbi dienoraščio funkcija – laiko matavimas. Dienoraštis leidžia savo gyvenimą išdėstyti žmogiškos biografijos linijoje: praeitis, dabartis ir – numanoma ateitis, nes šiandienos data ir rašymas numato tąsos ir kartotės galimybę. Įprastus žmogiškojo laiko parametrus praradusiam partizanui tai labai svarbi savo gyvenimo normalizavimo funkcija.

Taigi, aptarus svarbesnius partizano dienoraščio sakymo situacijos bruožus, galima grįžti prie Lejeune'o teiginio, kuriuo buvo pradėta kalbėti apie partizanų egodokumentus: dienoraštyje siekis išreikšti save susijęs pirmiausia ne su komunikacine ir konservacine intencija, bet su noru atidalyti nuo savęs tam tikras emocijas. Manytina, kad atskirų dienoraščių atveju siekis išreikšti save realizuojamas skirtingai ir neretai dienoraščio tekstas leidžia suvokti, kad dominuoja kaip tik siekis komunikuoti ir išsaugoti. Šią ploną skirtį galima užčiuopti bandant suvokti konkretaus dienoraščio adresatą, kitaip tariant – ar dienoraščio tekstas yra daugiau orientuotas į kitus, galimą skaitytoją ir siekia platesnės komunikacijos, ar – priešingai. Perkratę savo skaitymo patirtį veikiausiai padarysime išvadą, kad didžiama dienoraščių yra kaip tik tokie – dialogiški, rašymas sau yra ir rašymas kitiems. Sudėtinga partizano dienoraščio sakymo situacija paradoksaliai priartina jį prie idealaus dienoraščio, t. y. vien sau rašomo teksto. Tiek pats dienoraštis aptartų partizanų tekstų kontekste, tiek adresatą eliminuojanti įžanga rodo, kad dienoraštyje siekiama ne pasakoti apie save, ne pateikti dokumentą istorijai (partizanams būdingas intensyvesnis savęs kaip istorijos dalyvių jausmas), bet gyvenant įtampoje normalizuoti savą gyvenimą ir tam, kas patiriama kaip buvimas už ribų ir žmogiško gyvenimo praradimas, suteikti žmogiško gyvenimo parametrus. Kitaip tariant – šis tekstas yra itin autokomunikatyvus ir todėl, manytina, beveik priartėja prie idealaus dienoraščio.

Visa tai sudaro sąlygas rasti savitą dienoraščio pasakojimui – partizano sąmonės formavimosi ir tapsmo siužetui. Daugiausia esame pratę susidurti arba su motyvuota ir jau gatava partizanų ideologija (spauda, aptarti dienoraščiai), arba menine refleksija (dainos, poezija); partizanas jau motyvuotas ir pasirengęs veikti. Tačiau partizano sąmonė nėra vienam

asmeniui nėra duotybė ir Dzūko dienoraštis tai gerai atskleidžia. Partizano sąmonė yra dinamiškai besiformuojantis fenomenas. Dzūko dienoraštis parodo du svarbius paralelius procesus: partizano sąmonės ir savimonės formavimąsi ir tai, kaip oficiali ideologija (Lelešiaus atvejis) tampa žmogaus vidujybės dalimi ir jo laikysenos pamatu, kaip idėjų plotmė įvidujinama, kaip individualaus partizano veikloje oficialūs teiginiai ar programos tampa asmens pasija ir moraline jo programa.

Dienoraščio siužetas

Partizano gyvenenos įgūdžius reikėjo įgyti, o atsižvelgiant į Dzūko prigimtį – gal net ir intensyviai ugdyti. Prisitaikymas prie gyvenimo bunkeryje nėra lengvas procesas, juolab kai asmens prigimtis ir pomėgiai susikryžiuoja su kieta gyvenimo bunkeryje strategija. Vanagas (1999: 510–511) pasakoja, kad Dzūkas mėgdavęs ramesnėmis dienomis sėdėti ne bunkeryje, o viršuje ir rašyti; tokie, regis, paprasti pomėgiai pažeidžia gyvenenos tvarką ir kelia pavojų: „Pasirodo, jis [Dzūkas – JŽR], kaip paprastai, sėdėjo prie ėglio krūmo, kuris buvo pasodintas ant slėptuvės viršaus, tik priešingoje nuo durelių pusėje. Jis taip įsigilino į rašymą, kad nepažįstamą žmogų pamatė tik tada, kai šis nuo jo buvo vos už kelių metrų. Dzūkui buvo jau per vėlu net slėptuvės dangtelį uždaryti. Išėjo taip, kad Dzūkas ir slėptuvės anga buvo pastebėta bemaž vienu metu.“ Šis atvejis visai nerodo Dzūką buvus neatsakingą, anaipatol, Vanagas teigia jį buvus vieną patikimiausių su juo dirbusių žmonių, tačiau Dzūko kaip partizano patikimumas (drausmingas, atsakingas, inteligentiškas, ištikimas ginamoms idėjoms *etc.*) persikerta su kūrybingo žmogaus poreikiais ir polinkiais. Tačiau svarbu nepamiršti, kad miškas buvo ir laisvės bei dalijimosi kūryba erdvė, kurioje žmonės mėgino realizuoti savo kūrybines aspiracijas. Partizano, gyvenusio miške drauge su poetu Krivicku, liudijimas: „Dažnai su Bronium išeidavom į ramų miško kampelį, kur Bronius man skaitydavo savo eilėraščius ir prašydavo įvertinimo.“ (Gasiliūnas 1999: xxxix). Kitaip tariant – miškas buvo ne vien kovos, bet ir kultūros erdvė. Iš esmės tai sovietmečio literatūra, kuri rodo egzistavus alternatyvą ideologizuotam stalininio laikotarpio literatūros laukui ir taip pat – aiškiai išreikštą pasipriešinimo mąstymą. Partizanų spauda ir literatūra buvo bene vienintelė erdvė stalininėje Lietuvoje, kuri formavo laisvą diskursą – kritikavo režimą, atvirai įsipareigojo istorinei ir kultūrinei tradicijai, deklaravo demokratinės

visuomenės vertybes ir netgi kūrė režimo parodiją, antimodelį oficialiajai literatūrai (pvz., Krivicko satyrinė poema „Po Stalino saule“). Partizanų spauda, dainos, literatūra egzistavo kaip pagrindinė literatūra savajame laike, tik lietuvių literatūrologijoje dar nėra įprasta ją suvokti kaip savitą sovietmečio literatūros lauko dalį ir tirti kaip integralų to laiko fenomeną, o ne kaip atskirus, tik atgavus Nepriklausomybę mus pasiekusius tekstus. Integralumas būtinas vien todėl, kad šie tekstai nebuvo izoliuota bunkerių tikrovės dalis, bet funkcionavo to meto visuomenėje kaip jos savimonės dalis (pavyzdžiui, kaimo jaunimas, dainuojantis partizanų dainas, Dzūko suvokiamas kaip nepalaužiamas ir nesusovietinamas).

Dzūkas priklauso partizanų tipui, jungiančiam kovotoją ir kultūros veikėją į vieną figūrą. Tokio tapatumo ir laikysenos formavimasis – sudėtingas procesas, kurį šiek tiek atskleidžia aptariamas dienoraštis. Jo siužetui esminis susitikimas su Kapsu (MGB agentas Varnas). Šiuo slapyvardžiu dengėsi lietuvių rašytojas Kostas Kubilinskas (1923–1962) – paradoksali figūra: geras vaikų literatūros autorius ir drauge – jo vardas lietuvių sąmonėje funkcionuoja kaip Judo sinonimas. Dzūko dienoraštis unikalus tuo požiūriu, kad iš vidaus, iš bunkerio dokumentuoja šią išdavystę, tačiau gerokai labiau sukrečia ir yra įdomu tai, kad Kapsas ir jo išdavystė šiame tekste yra esminga partizaniškai Dzūko sąmonei ir savimonei reflektuoti. Susitikimas su Kubilinsku Dzūkui tapo vienu esminių išbandymų (tiek, kiek apskritai žinome) ir buvo svarbus etapas savimonei formuoti ir artikuliuoti. Dienoraštyje pamatome, kad išdaviko ir herojaus susitikimas esmingas herojaus savimonei steigti (toliau matysime, kad partizano savimonės pamatą sudaro herojiškos vertybės). Inteligentas Kubilinskas bunkeryje sukuria diskusijų erdvę ir, pateikdamas tam tikrą laikysenos bei pasirinkimo modelį, atveria kelius pagrindinėms partizanus jaudinančioms problemoms svarstyti. Kapsas buvimas intelektualiniu požiūriu suintensyvina Dzūko refleksijas pačiais aktualiausiais savimonės klausimais. Apsvarstoma daugelis svarbesniųjų partizanų ideologijos punktų. Bene daugiausiai dėmesio tenka vienai skaudžiausių partizanų išgyventų problemų – partizaninio karo dalyvių ir kultūrinės inteligentijos santykiui, gausiai analizuojamam partizanų spaudoje. Mano manymu, vienas svarbiausių šio dienoraščio bruožų yra tas, kad jis parodo, koks išties buvo santykis tarp oficialiosios partizanų ideologijos teiginių spaudoje ir konkretaus partizano savivokos, šito negalime matyti ankstesniame skyriuje aptartuose partizanų tekstuose (svarbu nepamiršti, kad pats Dzūkas buvo vienas iš tų oficialiųjų partizanų tekstų autorių).

Pirmiausia abu diskusijos dalyviai tarsi reprezentuoja dvi skirtingas publicistiniuose partizanų tekstuose išreikštas tapatumo paradigmas – „paprasto“ kovotojo ir inteligento. Kaip yra pastebėjusi Nijolė Gaškaitė (1998: 20), inteligentijos stygius ir noras pritraukti jų kuo daugiau į partizanų gretas kaip tik ir atvėrė Kapsui kelius į partizanų bunkerį. Idėjiniuose savo straipsniuose partizanai įvardija dvi svarbias bendruomenes, tarp kurių formuojama priešprieša: miesto ir kaimo. Miesto bendruomenė daugiausia tapatinama su valdžiai lojalia miestietija⁷, o svarbiausia – ji suvokiama kaip kultūrinės inteligentijos gyvenamoji terpė⁸. Kaimas – tai bendruomenė, iš kurios kyla partizaninis judėjimas ir kuriam priklauso didžiuma kovotojų. Iš šių dviejų terpių formuojasi du skirtingi kovotojų tipai. Didžioji jų dauguma tapatina save su eiliniaisiais kaimiečiais, spontaniškai išėjusiais ginti tėvynės. Ir nors šis veiksmas traktuojamas kaip savaiminis, jį gaubia tankus reikšmių tinklas. Eiliniai kaimo kovotojai ir spontaniškas jų ryžtas nėra atsiradę tuščioje erdvėje, jie – tradicijos paveldėtojai, kurių savii-dentifikacijai svarbu keletas dalykų. Pateiksiu vieną iš reprezentatyvių pasisakymų (reikia pridėti, kad jame išsakomos mintys kartojasi daugelyje partizanų straipsnių, skirtų pasipriešinimo dalyvių tapatumo refleksijai):

⁷ „Pirmiausia pradėjo mieste [dvasinio pavergimo procesą], nes miestų gyventojai mažiau atsparesni dvasiniam sužlugdymui negu kaimo.“ („Lietuvi, nepalūžk dvasia ir nesiduok prieš šio suviliojamas“ [straipsnis iš 1952 04 22 „Laisvės balso“] 1996: 301). Partizanų publicistika pirmą kartą pasirodė parengta Algimanto Liekio 1995–1996 m. trečiajame ir ketvirtajame dokumentų tomuose, pavadinimu *Nenugalėtoji Lietuva*; vėliau Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė sudarė naują, tekstologiniu požiūriu geriau parengtą rinkinį, todėl straipsnius, esančius abiejuose rinkiniuose, cituosiu iš pastarojo leidinio, o nepatekusius į Gaškaitės rinkinį – iš Liekio parengtų tomų.

⁸ Galima sakyti, kad šis skirstymasis pratęsia tarpukariu egzistavusią priešpriešą tarp miesto ir kaimo, Valdemaro Klumbio įvardijamą kaip vieną iš pamatų sovietmečiu egzistavusių jo išskirtų dviejų laikysenų – konservacinio ir kovinio diskurso. Ši priešprieša, anot autoriaus, ryški katorganinkų laiškuose Antanui Vienuoliui ir Vincui Mykolaičiui-Putinui: „Tai, kad laiškuose supriešinamos tikra (kaimietiškoji) ir netikra (miestietiškoji) visuomenės, rodo, kokia stipri tarpukariu buvo kaimietiškojo kaip lietuviybės pagrindo samprata.“ (Klumbys 2009: 63). Tačiau, antra vertus, partizanų diskursas ir savimonė, atrodo, yra trūkstama, nors ir plona, grandis tarp tarpukario visuomenės ir pokario visuomenės, kuri parodo ir tai, kaip tarpukariu egzistavusi priešprieša galėjo veikti miesto ir kaimo bendruomenių požiūrį į pasipriešinimą bei okupaciją, ir taip pat – kaip toliau klostosi šie santykiai. Matyt, partizanų požiūris į šiuos dalykus galėtų padėti geriau suvokti katorganinkų laikyseną. Be to, partizanų publicistika rodo, kad šios priešpriešos nebuvo tokios aštrios, kaip kad teigia Klumbys. Vertinant dalyvavimą pasipriešinime – priešprieša ryški, tačiau ne mažiau svarbus aiškiai rodomas poreikis kurti dialogą tarp šių bendruomenių, nes būtent darnus jų veikimas suprantamas kaip galios veikti pamatas. Toliau straipsnyje pamėginsiu šias laikysenas paryškinti, nors tai ir nėra tiesioginis tyrimo objektas.

Kai jau visi manė, kad rusų caro padas seniai sutriuškino lietuvių širdį, *paprastas lietuvis* tvirtai tikėjo laisve, dainavo apie savo karžygius, kovoją už laisvę, už lietuvišką žodį, už lietuvišką knygą. Kiek *knygnešių* kaulų supuvo Sibiro kalėjimuose, bet lietuvis nenuleido rankų. Kas išsaugojo lietuvišką žodį, meilę Tėvynei, jei ne paprastas sermėgius artojas? Daug „vargo pelių“, daug kudirkų, maironių, donelaičių tad būta, kurie mokėjo mylėti Tėvynę, kurie viską atidavė, kad tik ji būtų laisva. (Kardas, „Lietuvio poeto kelias“ [„Laisvės balsas“, 1953 05 20, Nr. 5 (163)] 1998: 600)

Bet ir tokios galybės [keliolikos metų Sibiro katorgos – JŽR] lietuvis *knygnešys* nepabūgo: jis ėjo per sieną su lietuviškais spaudiniais, kurie pradžiugindavo visų lietuvių širdis. Juk ar ne lietuviško *kaimo verpėja* prie ratelio išmokino skaityti vaikelius, ar ne ji įdiegė jiems lietuvišką dvasią. Argi būtume atgavę nepriklausomybę 1918 metais, jei *mūsų savanoriai* būtų nekovoję? („Visi į vieningą kovą prieš bolševikinę okupaciją“ [„Laisvės rytas“, 1949 10 08, Nr. 1 (18)] 1995: 463)

Ištraukose matome, kad partizaninis judėjimas tai visų pirma tēpė, kuri suvokia save kaip istorinės ir kultūrinės tradicijos dalį, kaip paveldėtoją ir tęsėją. Citatoje, kaip ir daugelyje kitų tekstų, pabrėžiama paprasto lietuvių, daugiausia kilusio iš kaimo, tapatumas. Su juo save sieja didžioji dauguma pasipriešinimo dalyvių. Ką jie paveldi? Ši paprasto lietuvių kova suvokiama kaip turinti kovos dėl laisvės tradiciją, prasidedančią nuo *knygnešių*, pratęsiama Nepriklausomybės savanorių ir perimama dabartinių partizanų. Iš to susideda, pavadinkime, aktualusis vaizdinys, su kuriuo tapatinasi eilinis partizanas. Tai viena kovos dėl Nepriklausomybės autoritetų linija, su kuria identifikuojasi dauguma pasipriešinimo dalyvių.

Tačiau partizanai kalba ir apie kitą kovotojų ir autoritetų grupę – kultūrininkus, kurie sudaro įkvepiančią ir vedančią, idėjinį pasipriešinimo lygmenį palaikančią mažumą – pasipriešinimo inteligentiją. Eiliniai partizanai prisiima tęsti *knygnešių* ir savanorių tradiciją, tačiau tai jie suvokia kaip nepakankamą pagrindą kovai laimėti. Idant kova būtų sėkminga, būtina paveldėti ir inteligentijos pasipriešinimo tradiciją, anot partizanų, įsteigtą Jono Basanavičiaus, Vinco Kudirkos (iš esmės – aušrininkų ir varpininkų) ir Maironio. Pasipriešinimo sėkmė ir apskritai jo esmė siejama visų pirma ne su fizinės kovos, bet su intelektualinio kultūrinio pasipriešinimo jėga: „Lietuvių tautos ruošimas nepriklausomam gyvenimui

visuomet vyko tik per spaudą. Knygnešių gadyne buvo įžanga į mūsų nepriklausomą gyvenimą“.⁹ Tik darnus vertybiškai angažuotų kovotojų ir inteligentų veikimas gali padėti realizuoti nepriklausomybės siekį – tai partizanams liudija pasipriešinimo carinei Rusijai tradicija. Inteligentas privalo steigti idėjinį-dvasinį pasipriešinimo lygmenį ir veikti per spaudą, skatinti partizanus kovoti:

Abu poėčiokai (Kapsas ir jo draugas) vakar skaitė savo kūrybą. Sunki, juoda kaip derva nuotaika trykšta iš kiekvienos jų eilėraščių eilutės. (...) Nei vieno žodžio apie tai, kas žadintų jaunimą ir visą tautą ryžtingumui, nei vieno žodžio apie geresnio gyvenimo viltį, nei vieno žodžio apie kaimo didvyriškumą! (...) Ar su tokia kūryba galima tautą išjudinti, žadinti ir puoselėti tėvynės meilės ugnį? (...) Galingas yra tas, kuris varge sugeba dainą niūniuoti. Šimtą kartų teisybė juk tai, kad Maironis, Kudirka ir kt. pažadino mūsų tautą iš amžių miego. (p. 59)

Poetams vėl deleguojama tautos vedlio ir žadintojo funkcija, suartinama poezija ir veiksmas, skatinama imtis lyderystės. Tačiau daugeliu atvejų inteligentų laikysena nusiviliama: ji vertinama kaip nuošali, inteligentams neretai adresuojami kaltinimai ir imperatyvai prisidėti prie pasipriešinimo, prisiimti atsakomybę dėl jo sėkmės: „Pagaliau nieko nuostabaus, kad karą vedantieji paprasti mūsų kaimo berneliai daro klaidų. Tai jūs [inteligentai – JŽR] dėl tų klaidų kalti. Jeigu matote, kad klystame, tad ir parodykite, kaip elgtis.“ (Ėglis [Bronius Liesys], „Lietuviškajai inteligentijai“ [Straipsnis iš 1949 04 „Prie rymančio Rūpintojėlio“ Nr. 2] 1998: 361). Partizanai, kreipdamiesi į inteligentus ir apskritai mąstydami apie įtampą tarp besipriešinančių ir valdžiai lojalių asmenų, neretai pasitelkia Kudirkos atsivertimo mitologemą, savo spauda ir propaganda jie siekia pakartoti kažkada Basanavičiaus ir *Auszros* įgalintą tapatybės virsmą: „Ją [partizanų spaudą – JŽR] perskaitęs atsivers ne vienas komjaunuolis ir parsidavėlis, taip kaip perskaitęs gautą pirmą ‚Aušros‘ numerį atsivertė

⁹ V-kas [Mykolas Babrauskas-Vaišvilkas], „Su atsidėjimu išplatinkime pagrindžio spaudą“ [„Dainavos partizanas“, 1950 02, Nr. 3] 1998: 620. NB – Mykolas Babrauskas buvo Baliukevičiaus draugas, kurio raginimas prisidėti prie pagrindžio yra viena iš siužetinių dienoraščio linijų.

Kudirka.“ (Prt. Darius „Knygnešio taku“ [„Laisvės balsas“, 1953 03 20, Nr. 3 (161)] 1996: 509)¹⁰

Šią vien partizanų tekstuose reprezentuotą diskusiją kaip gyvą dviejų pozicijų susidūrimą bent kiek praveria Dzūko dienoraštyje atpasakojami ir tęsiami pokalbiai su Kapsu. Diskusija pasirodo kaip dviejų skirtingų laikysenų reprezentacija: aiškiai pasirinkusio partizano ir dvejojančio inteligento („Jis [Kapsas – JŽR] galvoja ir galvoja, bet prieina prie to paties punkto – pas mus jokia būdu nelikti. (...) Retas iš mūsų intelektualų gali pasiryžti už tėvynės laisvės idėją mirti.“ (p. 56) Tai, kas tampa Dzūko argumentavimo pagrindu, yra reikalavimai, grindžiami žodžio ir veiksmo tapatumu, kuris suprantamas kaip asmens moralumo pamatas. Poetas, kalbėjęs apie tėvynę ir jos gynimą, prirėkęs turi elgtis pagal poetinę savo programą, o ne pagal pasikeitusias aplinkybes, kitaip tariant – jis negali vadovautis parankumo kriterijumi. Beje, iš Dzūko dienoraščio matyti, jog toks poetinio ir praktinio veiksmo tapatumas nėra vien patogi moralizuojančiojo laikysena, bet yra pasaulėvaizdžio dalis – Kapsui išdavus bunkerį, Dzūkas negali tuo patikėti remdamasis dviem jam esmingais argumentais, jo manymu, leidusiais patikimai spręsti apie žmogų, – inteligento ir poeto:

Ne, jie negalėjo išduoti ir, be to, taip niekšingai, kaip klastingos gyvatės. Juk jie abu poetai, abu inteligentai, abu sielojosi mūsų tautos likimu. (...) Aš nesu literatūros kritikas, tačiau tai, ką jie turėjo atsivežę, buvo sukurta iš širdies, bet ne liežuvio... Aš netikiu. Tokios niekšybės, tokio velniško išdavimo dar nebuvo partizanų istorijoje. Judas šiuo atveju būtų toli pralenktas. Juk Kapsas taip nuoširdžiai rašė „Raudonąjį rojų“. (p. 95)

Moralinis dvilypumas, išryškėjantis kaip skirtumas tarp kūrybos bei statuso ir realaus asmens veiksmo, atrodo nesuvokiamas ir nepriimamas.

¹⁰ Štai kaip Kudirka „Varpe“ (1893: 34) aprašo savo „atsivertimą“: „Ėmiau skubiai vartyti „Aušrą“ ir... neprimenu jau visko, kas su manim paskui darėsi... Tiek pamenu, kad atsistojau, nuleidau galvą, nedrįsdamas pakelti akių ant sienų mano kambarėlio... rodos, girdėjau Lietuvos balsą, sykiu apkaltinantį, sykiu ir atleidžiantį:

O tu, paklydėli, kur ikšiol buvai? Paskui pasidarė man taip graudu, kad apsikniaubęs ant stalo apsiverčiau. Gaila man buvo tų valandų, kurios nesugražintinai išbrauktos tapo iš mano gyvenimo, kaipo Lietuvos, ir gėda, kad taip ilgai buvau apgailėtinu pagedėliu... Potam pripildė mano krutinę rami, smagi šiluma ir, rodos, naujos pajiegos pradėjo rasti... Rodos, užaugau išsyk, ir ta pasaulė jau man perangšta... Pajutau savę didžiu, galingu: *pasijutau Lietuviu esqs...* // Ta valanda antrojo užgimimo perdaug yra svarbi mano gyvenime, kad galėčiau ją užmiršti.“

Dzūko ir Kapsio diskusijoje esminė ir yra veiksmo paradigma: *kaip ir kada veikti*: „Kapsas pats save teisindamas, gina rašytojus. Jo nuomone, reikia stengtis, išlikti, o kai išliksi, tada galėsi duoti tautai gero, t. y. savo kūrybą.“ (p. 75) Dzūko pozicija – veikti galima *tik dabar*, nes veiksmo atidėjimas (išlikti, o vėliau kurti) panaikina pačią ateities veiksmo galimybę. Šios galimybės nelieka dėl negalimo moralinio dvilypumo: jeigu asmuo atsisako veikti ir kovoti dabar, jo nelieka kaip moralinio subjekto, galinčio veikti prasmingai kitomis aplinkybėmis. Pagal Dzūką, dabar neprisidedantis prie kovos asmuo neturi moralinės teisės veikti pasikeitus aplinkybėms ir kažką prasminga ar juolab autoritetinga pasakyti. Galima sakyti, kad čia matome pagrindą vėliau išryškėsiančių veikimo strategijų ir diskursų sovietmečiu, apie kuriuos šiuo metu jau nemažai kalbama, ypač svarstant su Justino Marcinkevičiaus laikysena susijusį klausimą. Tačiau kalbant apie partizano Dzūko ir išdaviko Kapsio dialogą, svarbu suvokti, kad čia matome svarbią pereinamąją liniją tarp iš tarpukario atsinešamų nuostatų, kurių pagrindas yra savo kaip laisvos tautos atstovo suvokimas¹¹, ir pokariu bei maždaug iki 1959-ųjų besiformavusių laikysenų, kuriomis siekta derinti pasyvų / neišreikštą nepriklausomos valstybės vertybių palaikymą, egzistuojantį daugiau privačioje erdvėje, su jų nutylėjimu ar keitimu naujomis, prisitaikant prie primestos ideologijos reikalavimų viešojoje erdvėje. Tai ištakos ar pamatas to, ką Klumbys analizuoja kaip konservacinį ir kovinių diskursą. Tik šiuo atveju dar nesinori taikyti pastarųjų sąvokų, kadangi jos pernelyg kietai įvardija laikysenas, neleidamos iki galo suvokti jų kaip

¹¹ Iš nemažos dalies partizanų spaudos tekstų atrodo, kad laisvės idėją partizanai suvokė kaip neginčijamą savo kovos argumentą ir pamatą jai – tas, kuris pažino laisvę, negali abejoti savo kova: „(...) jie [lietuviai – JŽR] jau niekada nevergaus kruvinajam bolševizmui, nes lietuviai pažino laisvę ir tą kruviną kelią į ją.“ („Vasario Šešioliktoji“ [Laisvės varpas, 1949 02 10, Nr. 2 (26)] 1995: 291) Išgyventa nepriklausomybė yra neatremiamas argumentas pasipriešinti terorui: „Ė, drauge Stalinai, nieko nebus! Prieš tavo tokias viltis kaip uola stoja dvidešimt Lietuvos nepriklausomybės metų.“ (Siaubūnas, „Komunistiškai rusiškas ir lietuviškas patriotizmas“ [„Laisvės varpas“, 1949 09 10, Nr. 7 (31)] 1995: 444) Skaičius gali pasirodyti ne toks ir didelis, bet juo absoliučiai pasitikima kaip pamatu laisvės tradicijos nebenutraukti. Laisvės idėja partizanų tekstuose dominuoja. Štai viename tekste ji iškeliamą į pagrindinės tautos idėjos rangą. Kalbama apie tai, kad visos tautos turi savo idėją, kuri jungia jos žmones ir daro tautą nenugalimą. Svarstyti pradeda nuo žydų tautos ir baigiama lietuvių tauta, kurios pagrindinė idėja – laisvės idėja, šia idėja vadovavosi Kudirka ir Basanavičius, „Ir šiandien tos pačios idėjos vedami aukoja savo gyvybes lietuviai partizanai, kovodami prieš laisvę mylinčių tautų naująjį priešą – komunizmą.“ („Tautos idėja, dėl kurios ji kovoja ir kenčia“ [„Malda girioje“, 1951 m. vasaris, Nr. 2] 1996: 144). Šie autoriaus argumentai įtvirtinami Maironio posmu „Nebeužvenksi upės bėgimo“.

dinamiško ir besiformuojančio fenomeno. Dzūko ir Kapsio reprezentuojamos pozicijos įkūnija dvi skirtingas ir pagrindines moralines laikysenas totalitarizmo akivaizdoje. Todorovas (1996: 155), kalbėdamas apie žmogaus elgsenas susidūrus su totalitariniais režimais, kalba apie vientisumo ir fragmentacijos problemas. Fragmentacija – gebėjimas atidalyti veiklos sferas, tai reiškia, kad moralinė asmens laikysena nėra pozicija, dengianti ar grindžianti visą jo gyvenimą. Anot jo, totalitarinių režimų ypatybė – socialinio gyvenimo padalijimas į skirtingas nesusiekiančias nišas, leidžia savotišką socialinę šizofreniją – galiu būti pasyvus ar ignoruoti problemas vienais savo gyvenimo atvejais, o kitais atvejais – likti gerbiamu, principus išlaikiusiu žmogumi. Gyvenimas ir pasirinkimai savotiškai „išlaispnuojami“ ir atidalijami. Žiūrint iš bunkerio dvilypumas ar fragmentacija kelia nuostabą, tai, kas netrukus taps kone gyvensenos norma, čia pasirodo savo ištakose, štai kokia Dzūko reakcija į sovietinę spaudą: „Kokie gi tie žmonės, kurie gali tokias nesąmones rašyti? Laikraščiuose – žydinti Lietuva, o iš tikrųjų – plūstanti kraujuose.“ (p. 64) Čia dar nėra įvykęs lūžis, kai žmogui nebekelia nuostabos gyvenimo padalijimas į oficialią viešą ir tikrąją versijas, kai dar nėra susiformavę įgūdžiai tai suvokti ir būtent tokiomis sąlygomis veikti, priešingai, tokios sąlygos atmetamos remiantis paprasčiausiu sveiko proto principu. Susidurdamas su Kapsio laikysena, atspindinčia besiformuojančią nemažos dalies inteligentijos laikyseną, Dzūkas vis tvirčiau artikuliuoja savas pozicijas ir sudėlioja į jų pamatus tai, kas, jo manymu, verčia žmogų vienaip ar kitaip pasirinkti.

Svarstant apie pasirinkimą šiame dienoraštyje bene svarbiausias dalykas atrodo pirminis pasirinkimo akstinas, kitaip tariant, tai, *kaip renkasi* eilinis kovotojas, dažniausiai tapatinamas su kaimiečiu, ir tai, *kaip sprendimą priima* inteligentas. Pirmasis renkasi spontaniškai, nerefleksyviai. Pasirinkimas yra ne jo mąstymo rezultatas, bet kyla iš meilės jausmo ir priklauso emocijų sferai, emocijų, saistančių asmenį su jo prigimta erdve ir, tai labai svarbu, kylančių iš meilės tėvynei tradicijos, tai *intuityvus*, bet – *daugkartinis* veiksmas: „Kai tėvynei kas nors grasindavo, kaimas išeidavo su savo tyra, paprasta ir kieta lietuviška širdimi kovoti.“ (p. 52)¹²

¹² Įdomu tai, kad be refleksijos, be asmeniško intereso atsirandantis pasipriešinimas, kylantis iš tautos dvasios jutimo savyje, pavaizduotas kaip pirminis pasipriešinimo impulsas ir Vaižganto *Pragiedruliuose*, kūrinyje apie nepriklausomybės kovas carinės okupacijos laikotarpiu. „Tautos inžinierius“ Gintautas iš *Pragiedrulių* taip pat nesirenka sąmoningai – jame nubunda Lietuvos dvasia, o tik paskui jis imasi veiklos, kad sukurtų socialinę-ekonominę ir

Inteligento pasirinkimo motyvacija Dzūko dienoraštyje matoma kaip besiremianti daugiau įprastomis kasdienėmis, o ne herojinėmis dorybėmis¹³ – tai rūpestis šeima, darbu ir kitais kasdieniam žmogaus gyvenimui priklausančiais dalykais; refleksija inteligentą skatina rinktis ne spontaniškai, o viską apsvarsčius, remiantis naudos principu. Motyvuojama ne nauda sau, bet visuomenei: asmuo gali daug daugiau nuveikti jos labui būdamas gyvas, išlikdamas. Taigi eilinio kovotojo kaimiečio veiksmas susideda iš spontaniško vertybinio pasirinkimo ir herojiško pasiaukojimo nesvarstant; iš inteligento laukiama to paties – kad sutaps jo poetinis žodis ir veiksmas, be to – poetinis žodis nepasikeis aplinkybėms prispaudus. Diskusijose susiremia klausimas „Kas iš to?“, atsakymas į kurį ir parodo visiškai skirtingą sąmonės nuostatą. Už „Kas iš to“ klausimo glūdinti figūra – Antanas Miškinis:

Kapsas ir Vilnis dažnai šitaip tvirtina: štai, girdi, pražuvo Antanas Miškinis, ir kas iš to. Būtų geriau sėdėjęs ramiai ir laukęs, tai bent būtų ką parašęs, o dabar praeis daug metų, kol Lietuvai gims antras toks Miškinis. Bet Kapsas su Vilnim pamiršo, kad šitas žuvęs Miškinis tapo mums dar brangesnis.(...) Jo pavyzdys liks amžinai šviečiančia žvaigžde, kuri ir ateinančiom kartom švies ir minės, kaip reikia gintis nuo užpuolikų. (...) Miškinis žuvo, bet ši veikla išjudina ir sustingusius neveiklume ir baimėje. Ji primena mums mūsų kovos šventumą ir būtinumą.

Kas būtų, jeigu niekas nenorėtų pasiaukoti? (p. 76)

Taigi Miškinis tęsia už laisvę kovojusios inteligentijos tradiciją – tai akumuliuojanti laikysena, kuri perorientuoja kitus asmenis iš kasdienybės, pragmatiškumo į herojiškumo plotmę. Šioje plotmėje lemiamas vaidmuo tenka idėjoms. Kaip teigia Todorovas (1996: 7), aptariantis Varšuvos sukilimo dalyvių laikysenas, sukilėliams svarbus ne atskiras lenkas ir jo gyvenimas, bet abstrakcija, vadinama Lenkija ir „todėl svarbu buvo išgelbėti

kultūrinę terpę tai dvasiai egzistuoti: „Tik kilo naujų vėjų. Jame [kalbama apie Gintautą – JŽR] atsiliepė, per jį ėmė reikštis bundančios Lietuvos dvasia. Ta neramintoja, nors nelaukta, nekviesta, prarijo visą jo esmę. Mylėjo ir mėgo jis savo knygas, savo katedrą sakyklą, savo auditoriją – klausytojus. Atiduodavo jiems visą savo protą. O širdis vis buvo kitur. Lietuvoje, toje įmigdytoje karalystėje, kur piliečiai baigia pragulėti šonus. (...) Šitie tautos rinkiniai savo valios neturi, kaip ne sava valia iš stiebo išplaukia ir viršūnėje skaisčiai ir kvapniai išsikeičia žiedas.“ (Vaižgantas 1996: 72).

¹³ Identifikuodama dorybes remiuosi anksčiau cituota Todorovo studija.

ne Lenkijos žmones, bet veikiau tam tikras jų savybes: jų laisvės siekį, nepriklausomybės troškimą, nacionalinį išdidumą.“ Tai yra vienas svarbesnių sąmonės virsmų, kurį išgyvena pats Dzūkas, nes tokią transformaciją turi patirti ne tik kitas žmogus, kad ryžtumeisi jį aukoti ar reikalauti iš jo aukos, bet visų pirma – pats to reikalaujantis asmuo. Jis pats pereina kelią nuo asmens, besiilginčio kasdienio žmogaus buvimo ir ištikimybės tam, ką įprastomis gyvenimo sąlygomis asmuo laiko doru ir teisingomis vertybėmis grindžiamu gyvenimu, iki visiško atsisakymo saugoti individualius interesus ir savo gyvenimą grįsti herojaus dorybėmis. Būtentėjimas tokios savimonės linkui ir yra vienas svarbesnių šio dienoraščių siužetų, jis atskleidžia, kaip abstrakčios perimamos idėjos tampa asmens pasija ir jo veiklos pamatu. Lūžio momentas šiame siužete – susitikimas su išdaviku. Kaip teigia Todorovas (1996: 7), „Herojaus gyvenime tam tikros žmogiškosios savybės yra vertinamos labiau nei kitos. Labiausiai tarp jų – ištikimybė idealui (...). Šiuo požiūriu herojus sudaro priešpriešą išdavikui: kad ir kokios būtų aplinkybės, jis niekada neišduoda (...).“ Dzūko atveju išdavikas suvaidina lemiamą vaidmenį savoms pozicijoms tvirtinti ir artikuliuoti, jo veiksmas įtvirtina asmeninį priešingą pasirinkimą ir išgalimos dvejonės, svyravimo erdvės leidžia pereiti į tvirtumo ir įsitikinimo sferą. Mat Dzūkas dienoraštyje iš pradžių svyruoja tarp įprastų ir herojiškų partizaninių vertybių: meilė šeimai, kaltės jausmas dėl artimųjų tremties, vadinamojo normalaus gyvenimo ilgesys neleidžia visiškai atsisakyti dvejojimo, prasmės klausimų, o svarbiausia jausmo, kad norėdamas visiškai pereiti į herojiškos kovos pusę, privalai radikalčiai pasikeisti, įgyti kitą sąmonės nuostatą:

Liūdna ir nuobodu. *Nepajutau*, kaip praėjo pavasaris ir vasara (...). *Širdyje* šiandien taip *tuščia*... Mane vėl apima *melancholija*, *apatija*. Taip *pasiilgau gyvenimo*: ramaus, pilno, o čia... *Čia negali būti jokios apatijos, jokių svajonių, bet kova*. Kova kasdien žiauresnė, slaptesnė. *Čia negalima svajoti, nes žūsi*. Būk gudrus, atidus, budrus ir klastingas, tada gyvensi. Būtų gerai, kad taip užsimirštum, bet aš taip negaliu. (p. 47)

Kitaip tariant, čia negali būti to asmens, kuriuo buvai iki ateidamas į mišką. Štai kaip Dzūkas reaguoja į skaitomą knygą, kurioje pavaizduota, kaip žmonės surado laimę dirbdami žemę ir augindami vaikus: „Mes [partizanai – JŽR] visiškai *kiti žmonės*. Mes turim tik vieną tikslą, tik vieną idėją – Laisvą Lietuvą, o *visa kita išnyko*. Taip, taip, šeima, vaikai...

Kažin ar bus mums lemta sukurti šeimas?“ (p. 49) Ankstesnis gyvenimas ir apskritai kasdienės žmogiškosios vertybės turi būti redukuotos tam, kad neatitrauktų nuo tikslo, svyruojantis partizanas gali pasirinkti ne-partizaniškai (išduoti dėl šeimos ar pan.), paprastas žmogus užsibrėžia tikslą išugdyti iš savęs herojų. Reikia būtinai pasakyti, kad šio tikslingumo nereikia suvokti kaip sąmoningo, herojiškumas ir herojinės dorybės čia tiesiog suprantamos kaip savybės, būtinos tapti tikru ir geru partizanu. Dzūko dienoraštis rodo, kaip tokio idealo siekiama. Tik visko išsižadėjęs bei Lietuvos laisvės idėją pasirinkęs asmuo yra tikras partizanas herojus.

Vietoj išvadų

Taigi šio dienoraščio pasakojimas yra herojiškos sąmonės formavimosi siužetas: nuo teorinio konstravimo, bandymo sau pačiam artikuliuoti, kas yra ir koks turi būti partizanas, savęs išmėginimo, tikrinimosi, ar tikrai toks esu, pereinama prie teigimo – tikrai atsisakoma šeimos ir jau galima viduje konstatuoti visiška ir galutinė meilė idėjai, kai tau pačiam jau ne teoriškai, ne išsibandant, bet iš tikrųjų, iki kaltės jausmo labiau už šeimą rūpi Lietuvos idėja: „Iš kitos pusės, aš jaučiu, kad mano meilė brangiai nuvargintai smūtkelių Lietuvai diena iš dienos taip didėja, jog aš galbūt net per daug mažai apie tėvus galvoju.“ (p. 140) Iš dvejojimo, noro būti geru partizanu, pereinama į kitą – herojinio tobulumo lygmenį; kaip sako Todorovas (1996: 47), pradinis tapimo herojumi taškas „yra jo sprendimas bet kokia kaina siekti tobulumo idealo“. Herojinio tobulumo modelis yra būtinas tam, kad pasiektum tikslą: „Bet mirtis nėra visada pilnas pasiaukojimas. Aš noriu ir stengiuosi eiti pilno pasiaukojimo keliu, bet, deja, tebeesu tik pusiaukelėje, aš vis dar tebeesu prisirišęs prie savo asmeninio patogumo, prie savęs...“ (p. 139) Herojinis tobulumas ir šventumas suartėja – turi būti paaukojamas ne vien gyvenimas, bet pirmiausia – pats asmuo su savo asmeniškumu arba tuo, ką straipsnyje vadinau normaliu gyvenimu. Visiška sąmonės askezė, kai dėl idėjos atsisakoma įprastai žmogaus gyvenime svarbiausių dalykų: kuo daugiau atsisakai to, kas saisto žmogų su jo gyvenimu, tuo daugiau gali pasitarnauti idėjai. Taigi tai, kas straipsnio pradžioje aptartuose klasikiniuose partizanų tekstuose egzistuoja kaip rezultatas, Dzūko dienoraštyje atsiveria kaip procesas: pasirinkimo motyvacija ir partizano veikimo programa mums pasiekiami ne vien kaip istorinis laike nutolęs fenomenas, bet kaip kasdienės veiklos

akiratis, reikalavęs iš asmens intensyvios saviugdos, nuolatinės refleksijos ir pakartotinio, vis išbandomo apsisprendimo veikti. Šis procesas mums gali leisti suvokti, koks mąstymas ir koks savivokos kelias nueinamas, iki Juozo Lukšos-Daumanto (1994: 38) teiginio laiške sužadėtinei: „(...) mudviejų laimė neįmanoma be tėvynės laisvės.“ (Paryžius, 1949. I. 12)

Bibliografija

BALIUKIČIUS-DZŪKAS, Lionginas. 2011. *Liongino Baliukevičiaus – partizano Dzūko dienoraštis: 1948 m. birželio 23 d.–1949 m. birželio 6 d.* Parengė Algis Kašėta, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.

BRADŪNAS, Kazys, red. 1951. *Žemė: naujosios lietuvių poezijos antologija.* Los Angeles: Lietuvių dienos.

GAŠKAITĖ-ŽEMAITIENĖ, Nijolė, red., 1998. *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944 – 1956 m. partizanų spaudos publikacijos.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.

IVAŠKEVIČIUS, Marius. 2002. *Žali.* Vilnius: Tyto alba.

KLUMBYS, Valdemaras. 2009. Požiūris į pasipriešinimą, prisitaikymą ir tautos išlikimą sovietmečiu. *Colloquia* 22, 51–65.

KRIVICKAS, Bronius. 1999. *Raštai*, sud. Virginijus Gasiliūnas. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.

KUDIRKA, Vincas. 1893. Iš mano atsiminimų keletas žodelių, kuriuos, kaip liudijimą padėkavojimo, iš tikros szirdies musų vyrui J. Basanavyčiui, pirmajam redaktoriui „Aušros“, aukauju. *Varpas* 3, 34.

LEJEUNE, Philippe. 2009. *On Diary*, Edited by Jeremy D. Popkin & Julie Rak, translator Katherine Durnin. Published for the Biographical Research Center by the University of Hawai'i press.

LELEŠIUS-GRAFAS, Justinas, 2006. *Partizanų kapeliono dienoraštis.* Kaunas: „Į laisvę“ fondas.

LIEKIS, Algimantas, red., 1995. *Nenugalėtoji Lietuva: Lietuvos partizanų spauda (1944–1949)*, t. 3. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.

LIEKIS, Algimantas, red., 1996. *Nenugalėtoji Lietuva: Lietuvos partizanų spauda (1950–1956)*, t. 4. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras.

LUKŠA-DAUMANTAS, Juozas. 1994. *Laiškai mylimosioms*. Kaunas: Į laisvę fondas.

RAMANAUSKAS-VANAGAS, Adolfas, 1999. *Daugel krito sūnų...: partizanų gretose*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.

TODOROV, Tzvetan. 1996. *Facing the Extreme: Moral Life in the Concentration Camps*, translated by Arthur Denner and Abigail Pollak. New York: Metropolitan Books.

TUMAS-VAIŽGANTAS, Juozas. 1994. *Pragiedruliai, Raštai*, t. 4, sud. Ilona Čiužauskaitė. Vilnius: Pradai.

VAIČĖNAS, Balys. 2013. *Partizano sąsiuviniai: Lokio rinktinės vado dienoraštis, laiškai, manifestaciniai tekstai*. Parengė: Klaudijus Driskius, Rūta Mozūraitė, Paulius V. Subačius, idėjos autorius Andrius Dručkus. Vilnius: Tautos paveldo tyrimai.

Jurgita Žana Raškevičiūtė

Vilniaus universitetas

Filologijos fakultetas

Universiteto g. 5

LT-01122 Vilnius

j.z.raskeviciute@gmail.com